

واکاوی اثرات اجرای قانون هدفمند سازی یارانه‌ها در بخش حمل و نقل و انرژی بر شاخص‌های

توسعه گردشگری روستایی مورد: گردشگری روستاهای شهرستان بروجرد

مجید سعیدی راد^{۱*} بهرام ایمانی^۲ بیژن رحمانی^۳ محمد رضا حسینی^۴

- ۱- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه شهید بهشتی
- ۲- عضو هیات علمی گروه جغرافیای انسانی و آمایش دانشگاه شهید بهشتی
- ۳- عضو هیات علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری و روستایی دانشگاه محقق اردبیلی
- ۴- عضو هیات علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه آیت الله بروجردی

چکیده

با اجرای تحول تاریخی قانون هدفمند سازی یارانه‌ها در سال ۱۳۸۹، جراحی اقتصادی دوران گذر از اقتصاد یارانه‌ای به اقتصاد رقابتی و آزاد پس از گذشت دو دهه انتظار، عملیاتی شد و تحقیقات در مورد این موضوع را از منظر نظارت و ارزیابی اثرات بعد از اجرا، وارد عرصه جدیدی نمود. از آنجایی که طرح هدفمندی یارانه‌ها در بخش حمل و نقل و انرژی در رأس برنامه‌های تحول اقتصادی دولت قرار گرفته؛ اجرای این طرح گردشگری سکونتگاه‌های روستایی را نیز همگام با سایر بخش‌ها از سیاست‌های خود متأثر ساخته است. در تحقیق حاضر تلاشی صورت می‌گیرد تا اثرات هدفمندی یارانه‌ها در بخش حمل و نقل و انرژی بر شاخص‌های توسعه گردشگری سکونتگاه روستایی شهرستان بروجرد، به صورت «ارزیابی حین اجرا» بررسی شود. نوع تحقیق کاربردی و روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و میدانی که جهت تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه، از دو روش آمار توصیفی و آمار استنباطی (آزمون همبستگی کندال تاؤوبی، اسپیرمن و رگرسیون چند متغیره) استفاده می‌شود. در نهایت نتایج دلالت بر وجود رابطه معنادار بین شاخص‌های هدفمندی یارانه‌ها با شاخص‌های توسعه گردشگری در ناحیه مورد مطالعه دارد؛ بنابراین ارتقاء شاخص‌های عملکرد هدفمندی یارانه‌ها برای دستیابی به توسعه گردشگری در روستاهای شهرستان بروجرد به‌مثابه یکی از راهبردهای اثرگذاری است که باید بیش از پیش مورد توجه دولت قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: حمل و نقل، گردشگری روستایی، شهرستان بروجرد، هدفمندی یارانه‌ها

مقدمه

صنعت گردشگری در تمامی عرصه‌های منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی مورد توجه برنامه‌ریزان دولتی و شرکت‌های خصوصی قرار دارد، اخیراً در متون توسعه در این صنعت در سطح کلان همواره بحث از انواع مالیات و یارانه‌ها برای بهبود ساختاری و عملکردی آن مطرح بوده است (Copeland, 2003: 12)؛ بنابراین فواید بی‌شمار اقتصادی این صنعت سبب شده است، اهمیت غیرقابل‌انکاری در تمام جوامع بیابد. علاوه بر فواید اقتصادی، نمی‌توان بی‌توجه از کنار فواید اجتماعی و فرهنگی گردشگری گذشت و بی‌توجه به مشکلات موجود در این حوزه، با هدفمند شدن یارانه‌ها در ایران تنها به واقعی شدن قیمت سوخت و انرژی بدون توجه به نیازهای ساکنین و عرضه‌کنندگان و ذینفعان محلی و توسعه سکونتگاه‌ها نواحی نمونه گردشگری دل‌خوش کرد، چراکه باید توجه داشت در کشورهایی مانند آمریکا، کرواسی، هند (Felsenstein, 2002 & Fleischer & et al, 2014: 19) و بسیاری از کشورهای دیگر، دولت به‌صورت هدفمند برای رونق صنعت گردشگری و فعالیت‌های مربوط و حتی در برخی از موارد برای خروج از بحران به ذینفعان این فعالیت به حمایت عمومی از جمله به توزیع یارانه‌های مستقیم و غیرمستقیم میان این بخش می‌پردازد (Sinclair, 2003 &)، یعنی عواید یارانه‌ها هدفمند علاوه بر بخش‌های اقتصادی و اجتماعی به بخش توریسم و اکوتوریسم نیز تخصیص می‌یابد و توسعه هر چه بیشتر ذی‌نفعان محلی گردشگری و توسعه سکونتگاه‌های محلی را در پی دارد (OECD, 2006: 264)، مسئله‌ای که در کشور ما بعد از اجرایی شدن قانون هدفمندسازی یارانه‌ها به آن توجه درخور صورت نگرفته و بخشی از رکود صنعت گردشگری و متضرر شدن ساکنین، ذی‌نفعان و عرضه‌کنندگان این فعالیت را در چه در سطح محلی و چه در سطح کلان در اکثر نواحی توریستی به‌خصوص سکونتگاه‌های روستایی کشور به دنبال داشته است. باید توجه داشت در صنعت گردشگری، اقلام تشکیل‌دهنده‌ی تور شامل حمل‌ونقل، مسکن و اقامت، زیرساخت‌های رفاهی و گردشگری، غذا و دیگر خدمات گردشگری است که با اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها و واقعی شدن قیمت انرژی، هزینه‌های آن‌ها بالا می‌رود و این موضوع بر قیمت بسته‌های مسافرتی تورها و همچنین ویژگی‌های فردی و مشارکت و تصمیم‌گیری گردشگران در مقوله‌ی گردشگری تأثیر می‌گذارد. با هدفمندی یارانه‌ها گردشگری داخلی دستخوش تحولات جدید می‌شود و بر ساکنان و ذی‌نفعان و عرضه‌کنندگان محلی که درآمد آن‌ها متأثر از تحولات اقتصادی باشد، تأثیر زیادی خواهد داشت و میزان درآمد آن‌ها در زمینه گردشگری را در این قشر کاهش خواهد داد و در نتیجه پایداری سکونتگاه‌های محلی به خطر می‌افتد. شهرستان بروجرد نیز در چند سال اخیر از این تحولات تأثیر پذیرفته و شاهد رکود نسبی بخش گردشگری بوده است. به‌طوری‌که رکود صنعت گردشگری و کاهش تقاضای سفر به این منطقه بعد از هدفمندسازی یارانه، نه‌تنها به بهبود توانمندسازی ساکنین و ذی‌نفعان محلی ناحیه منجر نشده است بلکه این روند تأثیرات منفی را در توسعه سکونتگاه‌های روستایی مسیر و مقصد گردشگری در پی داشته است (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۳).

از این‌رو پرداختن به موضوع مسئله در ارتباط نقش یارانه‌ها در صنعت گردشگری و فعالیت‌های مربوط به آن، به‌عنوان نیرویی تسهیل‌کننده که امروزه در ایران تحت عنوان طرح هدفمندی یارانه‌ها، به‌عنوان مانع توسعه

این صنعت و بدون توجه به نیازهای ساکنان و عرضه‌کنندگان و ذینفعان محلی گردشگری در راستای پایداری گردشگری و کاهش اثرات منفی و مخرب آن از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. از این‌رو، تحقیق حاضر با هدف تبیین و بررسی پیامدهای اجرای قانونی هدفمندسازی یارانه‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی به‌عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار در توسعه صنعت گردشگری در ناحیه مورد مطالعه صورت گرفته است.

مبانی نظری

در ادبیات توسعه تعاریف گوناگونی از یارانه وجود دارد که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. یارانه به هرگونه پرداخت انتقالی گفته می‌شود که با هدف حمایت از اقشار کم‌درآمد و بهبود توزیع درآمد از محل خزانه دولت انجام شده است و قابل واریز به خزانه است یا به‌صورت نقدی یا کالایی به خانوارها و تولیدکنندگان کالاها و خدمات تعلق می‌گیرد. در تعریفی دیگر، یارانه که سرآغاز اعطای آن به مناطق روستایی به اواخر دهه ۱۹۶۰ میلادی برمی‌گردد (Dorward, 2008: 117)، شامل پرداخت‌های رفاهی است که باهدف چاره‌اندیشی برای نابرابری توزیع درآمد برنامه‌ریزی می‌گردد (فرج زاده و نجفی، ۱۳۸۳: ۱۳۸). در سطح جهانی از دو دهه گذشته و به دنبال توصیه جدی بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول مبنی بر حذف یارانه‌ها و آزادسازی قیمت‌ها برای تسریع رشد اقتصادی در جهان سوم، بحث درباره آن رونق گرفت (فرج زاده و نجفی، ۱۳۸۳: ۱۳۸). بر این اساس، «سریواستاوا و راثو» معتقدند که دولت فقط برای کالاهای عمومی مانند حفاظت از آب، خاک، جنگل، حیات وحش، خدمات بهداشتی، آموزش، تحقیق و توسعه، کنترل سیلاب، زهکشی و اورولوژی می‌بایست یارانه پرداخت کنند و پرداخت یارانه برای کالاهایی که آثار مثبت خارجی ندارند منطقی به نظر نمی‌رسد (Sirvavastave, 2003: 18 & Bhujanga Rao). در همین راستا کشورهای در حال توسعه سعی کرده‌اند تا هزینه‌های یارانه‌ها را کاهش دهند. در ایران نیز طی دو دهه همگام با حرکت دولت به سمت خصوصی‌سازی و کاهش سهم خود از اقتصاد، بحث هدفمندی یارانه‌ها با جدیت بیشتری دنبال می‌شود. این طرح مبتنی بر رویکرد انفجار درمانی نئوکلاسیک به مسائل اقتصادی است (دینی ترکمانی، ۱۳۸۹: ۲۸۱) چون تا قبل از جنگ‌های جهانی به دلیل سیطره اقتصادی کلاسیک‌ها^۱ که مخالف جدی دخالت دولت در فعالیت‌های اقتصادی بودند، چیزی به نام یارانه به مفهوم امروزی وجود نداشت (کلانتری و رحیمی، ۱۳۸۵: ۸). بررسی مبانی نظری و ایدئولوژیک موجود در رابطه با هدفمندسازی یارانه‌ها در دنیا حاکی از این واقعیت است که این برنامه‌ها در واقع یکی از انواع برنامه‌های نئولیبرالیستی و مبتنی بر بازار و آزادسازی قیمت‌ها هستند که در شکل‌های متنوعی در کشورهای مختلف و با نظام‌های اقتصادی متفاوت حتی در بخش گردشگری به اجرا درمی‌آیند. با توجه به اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها توسط دولت و آزاد شدن قیمت‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی، حوزه گردشگری و ذینفعان محلی از اجرای این قانون متأثر خواهند شد؛ بنابراین توجه دولت به این بخش به‌عنوان یک صنعت و طبق ماده ۸

^۱- Classic

قانون^۱ هدفمندسازی یارانه‌ها ضروری به نظر می‌رسد. در جدول ذیل به پیشینه‌های که تا حدودی به ادبیات موضوع نزدیک‌تر بوده‌اند، اشاره می‌گردد:

جدول ۱- پیشینه پژوهش

نویسنده سال	عنوان اثر	نتایج محقق
میر محمدصادقی و رضازاده (۱۳۹۱)	محاسبه کسش‌های قیمت و درآمدی تقاضای گردشگری داخلی شهر اصفهان در سال‌های ۸۸ و ۹۰ (قبل و بعد از اجرای یارانه)	نتایج نشان می‌دهد که کسش قیمتی تقاضای غذا، محل اقامت، ایاب و ذهاب، بازدید از نقاط دیدنی و سوغات به ترتیب در تابستان سال ۱۳۸۸ برابر با ۰/۲۶۴، ۰/۰۵۸، ۰/۷۶۰، ۰/۰۴۳- و ۰/۱۳۲- و کسش مخارجی (درآمدی) تقاضا به ترتیب ۱/۰۴۰، ۰/۹۰۴، ۰/۰۳۵، ۰/۵۱۶ و ۰/۵۳۴ می‌باشد. همچنین کسش قیمتی تقاضای غذا، محل اقامت، ایاب و ذهاب، بازدید از نقاط دیدنی و سوغات به ترتیب در تابستان سال ۱۳۹۰ برابر با ۰/۳۳۳، ۰/۵۲۶، ۱/۱۱۱، ۰/۷۷۷ و ۰/۹۷۳ و کسش مخارجی (درآمدی) تقاضا به ترتیب ۰/۵۸۷، ۰/۳۰۸، ۰/۵۶۳، ۰/۴۲۶ و ۰/۱۶۵ می‌باشد این ارقام نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۸ همگی کالاها از نظر کسش قیمتی تقاضا، کم‌کسش می‌باشند و با توجه به کسش‌های مخارجی، کالای غذا یک کالای لوکس و بقیه کالاهای ضروری می‌باشند.
Fleischer Aliza Daniel Felsenstein (2000)	Support for rural tourism: Does it make a difference?	ترویج گردشگری در مقیاس کوچک به‌طور مستقیم به‌عنوان یک فرم مناسب توسعه اقتصادی برای مناطق روستایی پذیرفته شده است. این مقاله به تجزیه و تحلیل تجربی از حمایت عمومی به شرکت‌های گردشگری در مقیاس کوچک در مناطق روستایی فلسطین می‌پردازد. نتایج تحقیق با استفاده از ابزار مقرون به صرفه بودن و تجزیه و تحلیل هزینه و سود، نشان می‌دهد که کمک‌های عمومی (از جمله یارانه) برای این نوع از فعالیت‌ها قادر به تولید پربازده و قابل توجه در مناطق روستایی می‌شود.
and Sinclair (2003)	TOURISM CRISIS MANAGEMENT: US Response to September 11	این مقاله به تحلیل اثرات بحران گردشگری با استفاده از یک مدل ترکیبی تعادل عمومی در ایالات متحده (رکود ۱۱ سپتامبر) و همچنین پاسخ‌های سیاست بالقوه و بالفعل به بحران گردشگری می‌پردازد. نتایج این تحقیق بیانگر آن است

^۱ طبق بند «ه» ماده ۸ قانون هدفمندسازی یارانه‌ها دولت موظف است ۳۰ درصد از وجوه حاصل از هدفمندی را به صورت کمک‌های بلاعوض یا یارانه به تولیدکنندگان بخش صنعت بپردازد.

<p>که کارآمدترین وسیله برای خروج از این بحران توجه به یارانه‌های هدفمند و کاهش مالیات در بخش گردشگری می‌باشد است.</p>		
<p>در این مقاله به اثرات کوتاه‌مدت و بلندمدت یارانه تولید به بخش گردشگری پرداخته می‌شود. نتایج تحقیق حاکی از آن است در کوتاه‌مدت، اعطای یارانه تولید به گردشگری منجر به رونق این بخش و باگذشت زمان، به انباشته شدن سهام سرمایه در سراسر اقتصاد و تولید گردشگری منجر می‌شود. در درازمدت، در مقایسه با وضعیت قبل از اجرای یارانه، تولید گردشگری در سطح بالاتر همچنان باقی می‌ماند.</p>	<p>Dynamic effects of subsidizing the tourism sector</p>	<p>Schubert and (2008) Brida</p>
<p>محقق در این پژوهش نتیجه می‌گیرد که گردشگری از صادرات عمده صنعت برای بسیاری از کشورهاست. همان‌طور که درهای یک صنعت بر روی تجارت باز است همیشه بحث از انواع مالیات و یارانه‌ها در این بخش مطرح است و بخش گردشگری نیز به‌عنوان یک صنعت، از این قاعده مستثنا نخواهد بود.</p>	<p>Tourism and welfare enhancing export subsidies</p>	<p>Brian Copeland (2010)</p>
<p>نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که توزیع یارانه در صنعت گردشگری تأثیر مثبت و معنی‌داری دارند. تجزیه و تحلیل‌ها در این پژوهش نشان می‌دهد که رشد گردش مالی، اشتغال و دارایی‌های ثابت در شرکت‌های یارانه‌ای فعال در عرصه گردشگری بیشتر و پویاتر بوده است.</p>	<p>Do Capital Subsidies Affect Growth in the Tourism Industry?</p>	<p>Valentina Adorno, Cristina Bernini, Guido Pellegrini</p>
<p>در این پژوهش با استفاده از نرم‌افزار GIS و تحلیل فضایی به ارزیابی چگونگی تأثیرات یارانه‌های دولتی بر حجم گردشگری در کرواسی به‌منظور رسیدن با اهداف استراتژی توسعه گردشگری پرداخته شده است.</p>	<p>GOVERNMENT SUBSIDIES EFFICIENCY ANALYSIS IN THE TOURISM SECTOR IN CROATIA</p>	<p>Dražen Vrhovski Bruna Földing Sebastijan (Prebanic)(2014)</p>
<p>در این سند برای رشد صنعت گردشگری و فعالیت‌های مربوط به آن تحت عنوان گردشگری مگا سیاست‌های یارانه‌ای خاصی را در استان گوجارات در نظر گرفته شده است.</p>	<p>Tourism Policy for the State of Gujarat (۲۰۲۰-۲۰۱۵)</p>	<p>Industries and Mines Department Government of Gujarat</p>

<p>در این مقاله با روش توصیفی به بررسی عملکرد خدمات گردشگری روستایی پرداخته شده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که در کشورهای جنوب صحرای آفریقا دولت‌های محلی به‌عنوان ذی‌نفعان گردشگری روستایی خواستار توسعه روستایی هستند و جوامع محلی خواستار درآمد حاصل از توسعه صنعت گردشگری. بنابراین دولت خدمات و برنامه‌های عمومی را برای توسعه این بخش و ظرفیت‌سازی و توانمندسازی ذینفعان محلی با تأکید بر شاخص‌هایی مانند پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری و نمایندگی ارائه می‌کند.</p>	<p>Building capabilities for sub-Saharan Africa's rural tourism services performance</p>	<p>EZEUDUJI IO 2015</p>
--	--	-----------------------------

مأخذ: یافته‌های تحقیق

روش پژوهش

برای تبیین دقیق سؤال و فرضیه پژوهش، تحقیق حاضر با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به مطالعه و بررسی اثرات اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها بر توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی در ناحیه‌ی مورد مطالعه پرداخته است. جامعه آماری در این تحقیق، نقاط روستایی شهرستان بروجرد است که ۳۶ سکونتگاه روستایی به‌عنوان نمونه انتخاب گردیده است. با توجه به موضوع مورد بررسی تحقیق و جامعه آماری، حجم نمونه محاسبه شده برای خانوارهای نمونه در ناحیه مورد مطالعه بر اساس فرمول کوکران با سطح اطمینان ۹۵ درصد و پیش برآورد واریانس $0/25$ و دقت احتمالی مطلوب ۵ درصد، تعداد ۳۲۳ نفر از ساکنین محلی است که به روش تصادفی انتخاب شد و به‌طور مستقیم از آن‌ها پرسشگری به عمل آمد و به همین تعداد پرسشنامه در سطح روستا تکمیل شد. انتخاب واحدهای تحلیل نمونه با در نظر گرفتن درصد توزیع آن‌ها، با استفاده از نمونه‌گیری ترکیبی تصادفی شامل نمونه‌گیری نسبی یا طبقه‌ای در مرحله اول و سپس تصادفی بوده است (Kothari, ۲۰۰۹: ۳۴). انتخاب و تبیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های پژوهش با توجه به ادبیات موضوع، مشاهدات میدانی و قانون هدفمندی یارانه‌ها صورت گرفت. به‌طوری‌که مؤلفه‌های اثرگذار (قانون هدفمندسازی یارانه‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی) با تعداد ۳ شاخص و ۱۷ گویه و مؤلفه‌ی اثرپذیر (توسعه گردشگری روستایی) با تعداد ۴ بعد و ۳۶ گویه سنجیده شده است (جدول شماره ۲ و ۳).

جدول ۲. شاخص‌های سنجش قانون هدفمندی یارانه‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی

مصرف انرژی	حمل‌ونقل
<p>۱-میزان استفاده از فناوری‌های نوین در فعالیت‌های گردشگری به‌منظور کاهش مصرف انرژی ۲- میزان کاهش هزینه‌های فعالیت‌های تولیدی در بخش گردشگری ۳-میزان کاهش مصرف انرژی در فعالیت‌های</p>	<p>۱-میزان بهبود وضعیت زیرساخت‌های حمل‌ونقل روستایی ۲-میزان قیمت کرایه‌های حمل‌ونقل ۳- میزان بهبود زیرساخت‌های ICT به‌منظور حذف یا کاهش رفت‌وآمدهای غیرضروری ۴-میزان فرهنگ استفاده از</p>

گردشگری ۴-میزان مصرف انرژی آب ۵- میزان مصرف انرژی برق ۶-میزان مصرف نفت ۷-میزان مصرف انرژی گاز	حمل و نقل عمومی ۵-میزان فرهنگ استفاده از تورهای عمومی گردشگری ۶- میزان مصرف انرژی گازوییل ۷- میزان مصرف بنزین
سیاست گذاری دولت	
۱- میزان سرمایه گذاری دولت در بخش گردشگری ۲- میزان سرمایه گذاری بخش خصوصی در فعالیتهای گردشگری ۳-میزان استفاده از تسهیلات و اعتبارات بانکی در بخش گردشگری	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۳. شاخص‌های سنجش مؤلفه‌های توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بروجرد

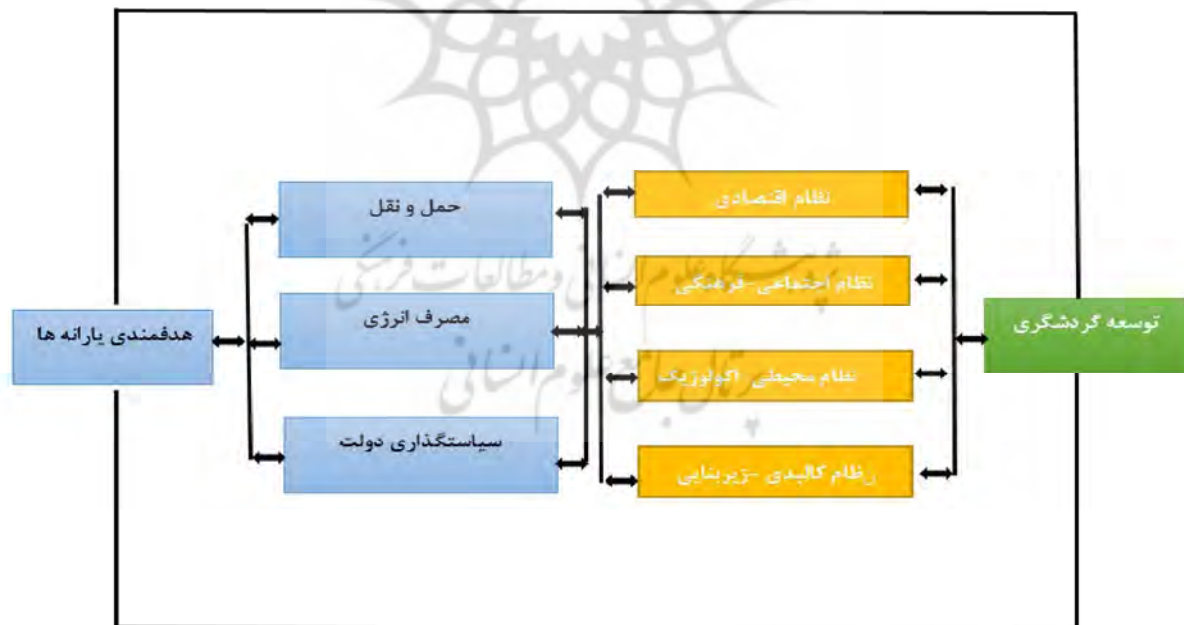
نظام اقتصادی	نظام کالبدی - زیر بنایی
۱- بهبود وضعیت درآمد در بخش گردشگری ۲- میزان مهارت‌های شغلی در بخش گردشگری ۳-تنوع بخشی به منابع درآمدی در بخش گردشگری ۴-میزان مشاغل خدماتی در بخش گردشگری ۵-میزان اشتغال زنان و مردان در بخش گردشگری ۶- گسترش تعاونی‌های گردشگری ۷-میزان بهبود وضعیت تولید صنایع دستی روستاییان	۱-بهبود زیرساخت‌های حمل و نقل ۲-بهبود زیرساخت‌های برق رسانی ۳-بهبود زیرساخت‌های شبکه‌های گازرسانی ۴-بهبود شبکه‌های آب رسانی ۵-بهبود شبکه‌های دفع فاضلاب ۶-بهبود شبکه‌های تلفن همراه ۷-بهبود شبکه‌های تلفن ثابت ۸ بهبود وضعیت زیرساخت‌های تفریحی و ورزشی ۱۰-میزان زیرساخت‌های گردشگری ۱۱-میزان زیرساخت‌های بهداشتی و درمانی ۱۲-میزان بهسازی و نوسازی مسکن ۱۳-میزان بهسازی و نوسازی هتل‌ها و متل‌ها
نظام اجتماعی - فرهنگی	نظام محیطی - اکولوژیک
۱- افزایش میزان آگاهی در زمینه فعالیتهای گردشگری ۲-افزایش آموزش به روستاییان در ارتباط با فعالیتهای گردشگری ۳- افزایش فرهنگ سفر ۴-میزان ماندگاری جمعیت در سکونتگاه‌های روستایی ۵- افزایش جمعیت در کانون‌های گردشگری ۶-افزایش میزان تعامل مثبت فرهنگی ساکنان کانون‌های گردشگری با گردشگران ۷- افزایش ظرفیتهای اجتماعی و فرهنگی ۸- میزان افزایش تعداد گردشگران ۹- افزایش تعداد تور در کانون‌های گردشگری	۱-بهبود حفاظت از مزارع و باغات ۲-بهبود وضعیت منابع آب ۳-بهبود وضعیت منابع خاک ۴-بهبود وضعیت گونه‌های گیاهی و جانوری ۵-میزان استفاده از انرژی پاک و خورشیدی ۶-بهبود حفاظت از اراضی کشاورزی ۷-بهبود وضعیت پوشش زراعی و باغی

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جهت تعیین پایایی سؤال‌های پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. در این پژوهش آلفای کرونباخ برای سؤال‌های پرسشنامه ۰/۷۳۱ به دست آمد (حافظ نیا، ۱۳۸۸: ۱۳۲). برای (اعتبار)، با استفاده از روایی صوری، نظرات افراد مرتبط، بررسی و جمع‌بندی گردید (حافظ نیا، ۱۳۸۸: ۱۳۱). برای تبیین داده‌ها و برای تعیین ارتباط بین مؤلفه اثرگذار و اثرپذیر تحقیق از روش‌های آمار استنباطی یعنی ضرایب همبستگی کندال تائوبی و اسپیرمن، استفاده شد. به‌منظور تعیین ارتباط کل مؤلفه‌های اثرگذار و یا اثرپذیر یا اثرات اجرای قانون هدفمندی یارانه‌ها بر توسعه گردشگری سکونتگاه‌هایی روستایی محدوده مورد مطالعه از رگرسیون چند متغیره استفاده گردید (کلانتری، ۱۳۸۵: ۱۸۱). نرم‌افزار اصلی مورد استفاده برای تجزیه و تحلیل داده‌ها spss 22 بوده است.

مدل نظری پژوهش

بر اساس مبانی نظری و شاخص‌های مؤلفه‌های اثرگذار و اثرپذیر که به‌طور خلاصه ارائه شد. رویکرد پژوهش حاضر بر اساس مدل مفهومی ارائه می‌شود (نمودار ۱). بر اساس این مدل، فرض اصلی این است که مؤلفه فرایند هدفمندی یارانه‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی با همه ابعاد و شاخص‌های آن بر میزان و سطح توسعه‌یافتگی روستاهای مسیر و مقصد گردشگری اثرگذار است و جریان تأثیر و اثر میان آن‌ها وجود دارد.

نمودار ۱. مدل مفهومی پژوهش

مأخذ: یافته‌های تحقیق

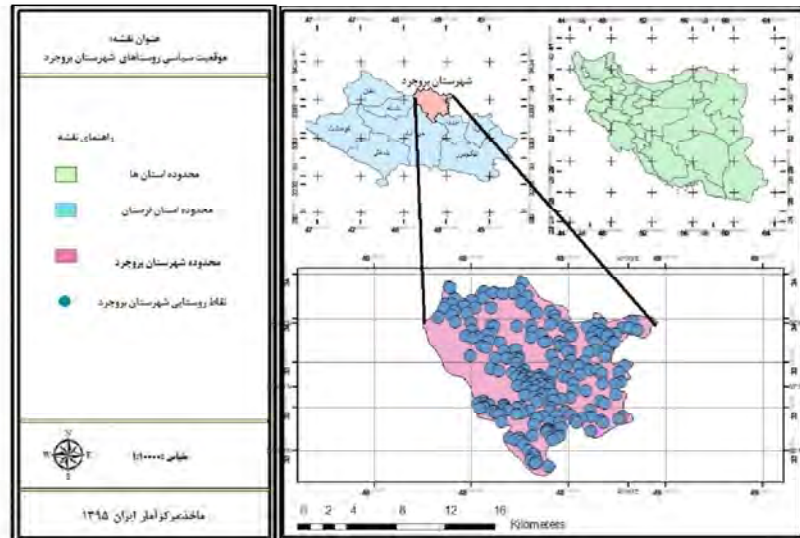
محدوده مورد مطالعه

شهرستان بروجرد بین عرض‌های شمالی حداقل ۳۳ درجه و ۳۶ دقیقه و حداکثر ۳۴ درجه و ۶ دقیقه و طول شرقی و داخل ۴۸ درجه و ۲۷ دقیقه و حداکثر ۴۹ درجه و ۲۷ دقیقه قرار دارد. (شکل شماره ۱). شهرستان بروجرد از شمال به شهرستان‌های ملایر و نهاوند در استان همدان، از شرق به شهرستان شازند در استان مرکزی، از جنوب به شهرستان دورود و از غرب به شهرستان‌های خرم‌آباد و دلفان محدود می‌شود. شهرستان بروجرد دارای ۱۸۶ روستای دارای سکنه است. این شهرستان ۱۶۰۶ کیلومترمربع مساحت دارد و از دو بخش مرکزی و اشتهرینان و ۷ دهستان تشکیل شده است. همچنین بر اساس سرشماری ۱۳۹۰، جمعیت شهری شهرستان بروجرد ۲۴۵۷۳۷ نفر و جمعیت روستایی آن ۹۱۸۹۵ نفر گزارش شده است. (فرمانداری بروجرد، ۱۳۹۵). شایان‌ذکر است که اکثر جاذبه‌های اکوتوریستی این شهرستان در مناطق روستایی آن قرار دارد که در جدول ذیل به آن‌ها اشاره می‌شود.

جدول ۴. جاذبه‌های گردشگری روستایی شهرستان بروجرد

جاذبه‌های طبیعی	جاذبه‌های تاریخی - فرهنگی
روستای ییلاقی ونایی	تپه قرق دهستان شیروان
سراب کرتول	تپه قلعه رومیان روستای نصیرآباد
ناحیه ییلاقی گلدشت	تپه چغا روستای قلعه حاجی عبدالله
تالاب بیشه دالان	پل قلعه حاتم روستای قلعه حاتم
تنگه کپرگه	شهر باستانی گوراب زادگاه آرش کمان‌گیر در روستای فیال
تنگه بزهل	روستای شهید محمد بروجردی
روستای چنارستان	
تک درخت	
چشمه‌های آب گرم روستای کپرگه	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

شکل ۱. موقعیت سیاسی شهرستان بروجرد

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی

از مجموع پرسشنامه‌های تکمیل شده در سطح سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بروجرد، نتایج بررسی نشان داد که از میزان ۳۲۳ شرکت کننده در فرآیند پژوهش، حدود ۶۴ درصد پاسخگویان مرد و میزان ۳۶ درصد نیز زن بوده‌اند. از لحاظ وضعیت تأهل حدود ۶۲٫۶ درصد پاسخگویان متأهل و میزان ۳۷٫۴ درصد نیز مجرد بوده‌اند. همچنین سطح تحصیلات حدود ۴۲ درصد پاسخگویان زیر دیپلم و ۵۸ درصد بالای دیپلم بوده است. همچنین وضعیت شغلی پاسخگویان بیانگر آن است که ۲۹/۱ درصد کشاورز، ۲۰/۴ درصد دامدار، ۲۱/۶ درصد مشاغل خدماتی، ۱۴/۸ درصد مشاغل اداری، ۷/۷ درصد بازنشسته و ۶/۱ درصد سایر موارد هستند (جدول ۵).

جدول ۵. فراوانی و درصد شغل و تحصیلات پاسخگویان

درصد	فراوانی	ویژگی	
۱۱/۴	۳۷	بی سواد	تحصیلات
۱۵/۴	۵۰	ابتدایی	
۱۷/۶	۵۷	راهنمایی	
۱۶/۷	۵۴	دبیرستان	
۲۰/۱	۶۵	فوق دیپلم	
۱۲/۳	۴۰	لیسانس	
۶/۱	۲۰	فوق لیسانس و بالاتر	
۲۹/۱	۹۴	کشاورز	شغل
۲۰/۴	۶۶	دامدار	
۲۱/۶	۷۰	مشاغل خدماتی	
۱۴/۸	۴۸	مشاغل اداری	
۷/۷	۲۵	بازنشسته	
۶/۱	۲۰	سایر موارد	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

یافته‌های استنباطی

ارتباط بین شاخص‌های نظام اقتصادی، نظام اجتماعی-فرهنگی، نظام محیطی -اکولوژیک و نظام کالبدی گردشگری سکونتگاه‌های روستایی و اجرای قانون هدفمندی یارانه‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی به‌منظور سنجش اثرات مؤلفه اثرگذار قانون هدفمندسازی یارانه‌ها در ناحیه مورد مطالعه تعداد ۳ شاخص ترکیب شد. مؤلفه‌های اثرپذیر توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی نیز از طریق ترکیب تعداد ۴ بعد نظام اقتصادی، نظام اجتماعی-فرهنگی، نظام محیطی -اکولوژیک و نظام کالبدی- زیربنایی مورد ارزیابی قرار گرفت. بر اساس نتایج آزمون اسپیرمن بین شاخص‌های ابعاد نظام اقتصادی، نظام اجتماعی-فرهنگی، نظام محیطی -اکولوژیک و نظام کالبدی- زیربنایی توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بروجرد و اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی رابطه معنی‌داری در سطح ۱ درصد وجود دارد ($p=0.000$) (جدول ۶). به‌عبارت‌دیگر اجرای مناسب قانون هدفمندسازی یارانه‌ها در ناحیه مورد مطالعه موجب بهبود شاخص‌های توسعه نظام اقتصادی، نظام اجتماعی-فرهنگی، نظام محیطی -اکولوژیک و نظام کالبدی- زیربنایی گردشگری سکونتگاه‌های روستایی می‌گردد.

جدول ۶. رابطه بین شاخص‌های توسعه گردشگری روستایی با اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی

وجود رابطه	Spearman		Sd	Mean	مؤلفه‌ی اثرگذار	مؤلفه‌های توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی	ردیف
	Sig	r					
دارد	۰/۰۰۰	۰/۸۲۷	۰/۵۵۲۴۰	۱/۵۴۱۵	هدفمندی یارانه‌ها	نظام اقتصادی	۱
دارد	۰/۰۰۰	۰/۷۹۶	۰/۵۶۱۷۰	۱/۸۶۰۴		نظام اجتماعی-فرهنگی	۲
دارد	۰/۰۰۰	۰/۷۷۵	۰/۷۲۷۹۳	۱/۷۱۰۳		نظام محیطی-اکولوژیک	۳
دارد	۰/۰۰۰	۰/۵۴۵	۰/۵۳۸۷۷	۱/۷۲۸۱		نظام کالبدی-زیربنایی	۴

مأخذ: یافته‌های تحقیق

سنجش اثرات شاخص‌های فرآیند اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها با توسعه گردشگری روستایی

در این مرحله ارتباط بین توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بروجرد را با شاخص‌های حمل‌ونقل، مصرف انرژی و سیاست‌گذاری از طریق اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها به‌صورت کلی از میانگین پاسخ‌های روستاییان سنجش و ارزیابی می‌گردد که به شرح جدول زیر می‌باشد. نتایج حاصل از آزمون کندال تائوبی با سطح معنی‌داری ($p=0.000$) نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین شاخص‌های یادشده با سطح توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی وجود دارد.

جدول ۷. رابطه بین شاخص‌های حمل‌ونقل، مصرف انرژی و سیاست‌گذاری با سطح توسعه گردشگری روستایی

وجود رابطه	Kendall's tau_b test		Sd	Mean	شاخص اثرپذیر	شاخص‌های اثرگذار	ردیف
	Sig	r					
دارد	۰/۰۰۰	۰/۴۰۲	۰/۶۰۸۱۳	۱/۵۷۳۴	توسعه	حمل‌ونقل	۱
دارد	۰/۰۰۰	۰/۶۳۱	۰/۵۹۰۸۰	۱/۵۱۸۹	گردشگری	مصرف انرژی	۲
دارد	۰/۰۰۰	۰/۵۷۴	۰/۷۴۰۴۷	۱/۸۳۲۲	روستایی	سیاست‌گذاری دولت	۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

ارزیابی نهایی تأثیر هدفمندسازی یارانه‌ها بر توسعه گردشگری روستایی شهرستان بروجرد

برای تعیین شدت میزان همبستگی تعداد ۳ شاخص اثرگذار قانون هدفمندی یارانه‌ها در ارتباط با شاخص اثرپذیر توسعه گردشگری روستایی که رابطه همبستگی معناداری دارند، از طریق رگرسیون چند متغیره تحلیل گردید. نتایج به‌دست‌آمده از نظر روستاییان نشان می‌دهد که میان توسعه گردشگری روستایی و فرآیند اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی (عوامل ۳ گانه) به میزان ۰,۸۵۴ همبستگی وجود دارد. همچنین، ضریب تعیین تعدیل‌شده نشان می‌دهد که ۰,۷۲۸ درصد تغییرات میزان توسعه گردشگری روستایی از طریق ترکیب خطی متغیرهای سه‌گانه تبیین شده است (جدول شماره ۸).

جدول ۸. نتایج رگرسیون متغیرهای اصلی سه‌گانه در ارتباط با برآیند توسعه گردشگری روستایی از دیدگاه

روستاییان

مدل	ضریب همبستگی چندگانه R	ضریب تعیین R	ضریب تعیین تعدیل شده R	اشتباه معیار
۱	۰/۸۵۴ (a)	۰/۷۲۹	۰/۷۲۸	۰/۲۵۹۱۱

مأخذ: یافته‌های تحقیق

همچنین، بر اساس مقدار محاسبه شده برای F، در سطح اطمینان ۹۹ درصد، می‌توان گفت که از دیدگاه روستاییان، ترکیب خطی متغیرهای مستقل به طور معناداری قادر به تبیین و پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته سطح توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی است (جدول شماره ۹).

جدول ۹. معناداری رگرسیون متغیرهای اصلی سه‌گانه بر متغیر برآیند توسعه گردشگری از دیدگاه روستاییان

(b) ANOVA

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی Df	میانگین مربعات	F	سطح معناداری sig.
۱	۵۱,۲۱۰	۱	۵۱,۲۱۰	۷۶۲,۷۶۸	۰,۰۰۰ a
	۱۹,۰۶۷	۲۸۴	۰,۰۶۷		
	۷۰,۲۷۷	۲۸۵			

مأخذ: یافته‌های تحقیق

در نهایت، بر اساس ضریب استاندارد شده تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، نتایج در فرآیند اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها نشان می‌دهد که تأثیر آماری معناداری بر میزان توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی وجود دارد. همچنین، از نظر شدت تأثیر متغیرها بر میزان توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی، شاخص مصرف انرژی در شرایط موجود با ضریب تأثیر $0,036$ بیشترین اثر و شاخص سیاست‌گذاری با ضریب تأثیر $0,116$ - کمترین اثر را داشته است (جدول شماره ۱۰).

جدول ۱۰. ضرایب میزان شدت اثرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته از دیدگاه روستاییان

مدل	ضریب غیراستاندارد	B	Std. Error	ضریب استاندارد	T	سطح معناداری sig
				Beta		
۱	۰/۳۳۱	۰/۴۳	۰/۳۳۱	۰/۲۶	۷,۷۱۶	۰/۰۰۰
	۰/۰۲۱	۰/۰۳۹	۰/۰۲۱	۰/۲۶	۰/۵۳۷	۰,۵۹۱
	۰/۰۳۰	۰/۰۴۶	۰/۰۳۰	۰/۳۶	۰/۶۴۶	۰,۵۱۹
	-۰/۰۷۴	۰/۰۳۳	-۰/۰۷۴	-۰/۱۱۰	-۲/۲۱۱	۰/۰۲۸

مأخذ: یافته‌های تحقیق

به این ترتیب با تحلیل پرسشنامه خانوارهای نمونه مورد مطالعه در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بروجرد، روشن گردید که اجرای قانون هدفمندی یارانه‌ها بر سطح توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی تأثیر آماری معناداری دارد. هرچند که الگوی موجود اجرای قانون هدفمندی یارانه‌ها در سکونتگاه‌های روستایی ناحیه مورد مطالعه بر اساس واکاوی ادبیات و پیشینه موضوع با الگوی مطلوب آن فاصله دارد.

نتیجه‌گیری

هدفمندی یارانه‌ها در بسیاری از کشورها به مثابه یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اثرگذار در نظام فضایی گردشگری علاوه بر تحول و توسعه ساختار و عملکرد گردشگری در سطح مناطق و نواحی، موجب بهبود سطح توسعه‌یافتگی سکونتگاه‌های مسیر و مقصد گردشگری می‌شوند. از این رو، بخش‌های نادیده گرفته شده در جریان فضایی گردشگری و بین مؤلفه‌های اثرگذار (هدفمندی یارانه‌ها) با سطح توسعه گردشگری روستایی شهرستان بروجرد، به عنوان ظرفیت‌های هستند که می‌توانند در بهبود شاخص‌های توسعه سکونتگاه‌ها مؤثر باشند. البته، یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد، عدم وجود ساز و کاری مناسب در اجرای قانون هدفمندی یارانه‌ها در بخش حمل‌ونقل و انرژی و به تاسی از آن افزایش قیمت کرایه حمل‌ونقل و تورها، باعث ناپایداری گردشگری در شهرستان بروجرد شده است. از این رو در این زمینه ذی‌نفعان محلی گردشگری سکونتگاه‌های روستایی مسیر و مقصد گردشگری شهرستان بروجرد آن‌چنان که باید نتوانسته‌اند سرمایه‌گذاری لازم را در زمینه کارآفرینی و اشتغال‌ناشی گردشگری روستایی انجام دهند. این نتایج با

یافته‌های تحقیق بلیک و سینکلایی^۱ ۲۰۰۳، وروسکی و همکاران^۲ ۲۰۱۴، فلیشر و فلنستین^۳ ۲۰۰۳ مشابهت دارد؛ بنابراین این عدم همبستگی باعث کاهش عملکرد دوسویه و مثبت میان هدفمندی یارانه‌ها با توسعه گردشگری روستایی در ناحیه مورد مطالعه شده است، به طوری که بر اساس داده‌های پرسشنامه ۷۳ درصد از مردم و ذینفعان محلی اذعان داشته‌اند که وضعیت جذب گردشگر در ناحیه مورد مطالعه، بعد از اجرای قانون هدفمندی یارانه‌ها بهبود چشمگیری نداشته و به دلیل افزایش هزینه‌های حمل‌ونقل و انرژی جذب گردشگر با مشکل مواجه بوده است. از این رو، با توجه به نقش مثبت و هم‌افزای هدفمندی یارانه‌ها و توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی و نیز تأکید فراوان محققان متعدد و همچنین تجربیات سایر کشورها در این زمینه، لزوم توجه دولت به ارتقای این شاخص‌ها و افزایش توانمندسازی ساکنین محلی از طریق ارائه خدمات اعتباری و بهبود فضای کسب‌وکار روستایی در زمینه گردشگری و فعالیت‌های مربوط به آن، موجب بهبود وضعیت شاخص‌های توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بروجرد می‌گردد. در این راستا، برای تعمیق و گسترش نقش هدفمندی یارانه‌ها توسط دولت و توسعه گردشگری سکونتگاه‌های روستایی راهبردهای پیشنهادی زیر می‌تواند راه گشا باشد.

- ۱- ایجاد ساز و کاری مناسب برای اجرای اصولی هدفمندسازی یارانه‌ها و تسری درآمدهای حاصل از هدفمندی به بخش گردشگری در کنار سایر بخش‌ها مطابق با بند «ه» ماده ۸ قانون هدفمندی یارانه‌ها
- ۲- اعطای یارانه به تورها و گردشگران مختلف و ترغیب آن‌ها برای سفر و سرمایه‌گذاری در سکونتگاه‌های روستایی این ناحیه
- ۴- تشکیل تعاونی و واحدهای اقتصادی و تولیدی گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی مسیر و مقصد گردشگری و حمایت آن توسط دولت به صورت اعتبارات خرد یا یارانه
- ۵- سرمایه‌گذاری ذی‌نفعان محلی گردشگری در مؤسسات مالی و اعتباری مانند بانک گردشگری و اعطای تسهیلات جهت اشتغال‌زایی و کارآفرینی با وثیقه کارت یارانه به آن‌ها
- ۶- اعطای اعتبارات خرد و یارانه‌های بیشتر به ذی‌نفعان و کارآفرینان برتر محلی در زمینه گردشگری و فعالیت‌های مربوط به جذب گردشگر
- ۷- ایجاد بستر مناسب برای جلب مشارکت بیشتر ذی‌نفعان محلی گردشگری در گسترش مراکز اقامتی، پذیرایی و پشتیبانی و رفاهی گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی توسط دولت
- ۸- اصلاح ساختار فناوری واحدهای تولیدی در جهت افزایش بهره‌وری انرژی، آب و توسعه تولید برق از منابع تجدید پذیر با استناد به ماده ۸ قانون هدفمندی یارانه‌ها
- ۹- کمک به بهسازی و نوسازی و مقاوم‌سازی مسکن فرسوده و مراکز اقامتی، پذیرایی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بروجرد به منظور جلوگیری از هدر رفت بیش از حد انرژی، توسط دولت و مطابق با ماده ۷ قانون هدفمندی یارانه‌ها

¹ - Blake & Sinclair

² - Vrhovski et al

³ - Fleischer & Felsenstein

۱۰- توجه بخش دولتی و بخش خصوصی در جهت طراحی و ساخت تجهیزات و سیستم‌هایی که از انرژی‌های غیر فسیلی همانند انرژی خورشیدی به‌عنوان منبع انرژی در محدوده مورد مطالعه استفاده نمایند.

۱۱- گسترش ناوگان حمل و نقل عمومی از قبیل اتوبوس، تاکسی و غیره در محدوده مورد مطالعه، به لحاظ کمیت و کیفیت به‌منظور جبران کاهش تقاضای گردشگری ناشی از افزایش هزینه حمل‌ونقل.

منابع و مآخذ:

- ۱- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۸): مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: انتشارات سمت.
- ۲- دینی ترکمانی، علی (۱۳۸۹): هدفمندسازی یارانه‌ها: هدف‌ها و چالش‌ها. اطلاعات سیاسی- اقتصادی، سال بیست و پنجم، شماره ۲۸۱-۲۸۲.
- ۳- رحمانی، بیژن، شفیعی ثابت، ناصر و سعیدی راد، مجید. (۱۳۹۶): پیامدهای هدفمندسازی یارانه‌ها بر توانمندسازی ذینفعان محلی گردشگری و توسعه سکونتگاه‌های روستایی ناحیه گلدشت شهرستان بروجرد. پژوهش‌های دانش زمین، سال هشتم، شماره ۳۲.
- ۴- فرج زاده، زکریا و نجفی، بهاء‌الدین. (۱۳۸۳): اثرات کاهش یارانه مواد غذایی بر مصرف‌کنندگان در ایران. پژوهش‌های اقتصادی ایران، سال ششم، شماره ۲۰.
- ۵- فرمانداری ویژه شهرستان بروجرد، معاونت عمرانی. ۱۳۹۵. گزارش برخورداری‌های نقاط روستایی شهرستان بروجرد.
- ۶- کلانتری، خلیل (۱۳۸۵): پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی- اقتصادی با استفاده از نرم‌افزار SPSS، تهران: نشر شریف، چاپ دوم.
- ۷- کلانتری، عباس و رحیمی، عباس (۱۳۸۵): بررسی اقتصادی سوبسید، مؤسسه مطالعات بازرگانی، چاپ سوم
- ۸- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵).
- ۹- میر محمدصادقی، جواد و مهناز رضازاده، (۱۳۹۱): محاسبه کشش‌های قیمت و درآمدی تقاضای گردشگری داخلی شهر اصفهان در سال‌های ۸۸ و ۹۰ (قبل و بعد از اجرای یارانه)، نشریه جغرافیا و مطالعات محیطی، دوره ۱، شماره ۲، صفحه ۵۵-۶۶.

- 10- Adorno, V. Bernini, C. Pellegrini, G. Do Capital Subsidies Affect Growth in the Tourism Industry.?
- 11- Blake, A. & Sinclair, M). 2003. (TOURISM CRISIS MANAGEMENT: US Response to September 11, Annals of Tourism Research, Volume 30, Issue 4, , Pages 813-832
- 12- Dorward, A., Chirwa, E., Boughton, D., Crawford, E., Jayne, T., Slater, R & .... Tsoka, M. (2008). (Towards 'smart' subsidies in agriculture? Lessons in recent experience in Malawi. Natural resources perspectives. 116.

- 13- EZEUDUJI, I. O. (2015).(Building capabilities for sub-Saharan Africa's rural tourism services performance. African Journal for Physical Health Education, Recreation and Dance: Supplement 1, 21, 68-75.
- 14- Fleischer ,A &.,Felsenstein ,D. (2000).(Support for rural tourism: Does it make a difference, ?Annals of Tourism Research ,Volume 27, Issue 4 ,Pages 1007–1024.
- 15- Kothari ,C.R. (2009). Research methodology, method and techniques (Second Revised Edition ,(New Age International Publishers .New Delhi: 1-401
- 16- OECD.(2005).(Subsidy Reform and Sustainable Development ;Economic, Environmental and social aspects.
- 17- Sirvavastave, D.k., C.Bhujanga Rao) .2003 .(Governments Subsidies in India Issues and Approach ,National Institute for Public Finance and Policy.
- 18- Schubert, S. F &.,Gabriel Brida, J. (2008). Dynamic effects of subsidizing the tourism sector. Tourism Economics, 14(1), 57-80.
- 19- Tabor, S. R) .2002 .(Assisting the poor with cash: Design and implementation of social transfer programs .World Bank Social Protection Discussion Paper, 223.
- 20- Vrhovski, D. Földing, B & ,Prebanic, S. (2014).(Government subsidies efficiency analysis in the tourism sector in Croatia .In Faculty of Tourism and Hospitality Management in Opatija. Biennial International Congress. Tourism & Hospitality Industry (p. 161). University of Rijeka.